

RAZPRAVE – ČLANKI

Tina Bilban
Ljubljana, Inštitut Nove revije

PRIKAZ BIOLOŠKEGA STARANJA V MLADINSKI LITERATURI Primerjalna analiza slikanic, izdanih po letu 1990 v Sloveniji in Veliki Britaniji

Analiza otroških slikanic, izdanih po letu 1990 v Veliki Britaniji in Sloveniji, kaže, da so elementi biološkega staranja v slikanicah zelo redko predstavljeni. Kot možen vzrok izpuščanja znanstvenih pogledov na staranje in podajanja konkretnjših fizioloških opisov stanja vidimo družbeni strah pred smrtjo in kompleksnostjo znanstvenih opisov.

Analysis of children's picture books published after the year 1990 in Great Britain and Slovenia shows that elements of biological ageing are rarely ever presented in children's books. Possible reason of absence of scientific views upon ageing and giving concrete physiological descriptions of the state is related to society's fear of death and complexity of scientific descriptions.

Literatura s svojim prepletanjem etične, estetske in spoznavne komponente predstavlja enega najkompleksnejših ogledal družbe (Kos 2001; Heidegger 2005; Ricoeur 2003). Pogosto šele analiza izpostavi neke širše družbene ali subkulturne poglede, ki jih je avtor pogosto nezavedno vzel za svoje, in ti v mladinski literaturi, ki vzpostavlja bolj neposreden odnos z bralci, uporablja primarnejši jezik, neposrednejšo simboliko itn., še hitreje pridejo do izraza (Council on Interracial Books for Children 1976; Ansello 1997). Prav tako v literaturi noben element ni prikazan kot izoliran (kot na primer v strokovnih besedilih, kjer navadno ni prehajanja med področji), temveč je vedno vpet v širši kontekst celotne zgodbe, kjer se povezuje z drugimi elementi, s tem pa literatura pogosto razkriva tudi njihovo hierarhijo na ravni družbe – na primer odnose med znanstvenimi, filozofskimi, religioznimi, ljudskimi itn. pogledi na določeno problematiko.

Hkrati pa se je mladinsko literaturo (pred formiranjem tega izraza ali sploh same forme mladinske literature pa katerokoli literaturo, brano otrokom) skoraj v vseh kulturnih kontekstih dojemalo kot neke vrste kalup, ki svoje bralce aktivno oblikuje in preko njih so-oblikuje prihodnost družbe. Že v *Državi* Platon izpostavlja potrebo po nadzoru literature in pripovedništva, ki lahko skvarita razvijajoči se um otrok (Platon 2009: 377b). Na soroden način je bila viktorijanska literatura za otroke podrejena izgrajevanju zglednih državljanov (O'Dell 2010: 3–4; Townsend 2003: 32). Mladinsko literaturo pa so kot sredstvo indoktrinacije

izkoristili tudi v vseh totalitarnih režimih 20. stoletja (O'Dell 2010; Svetina 2011). Danes se pretirano tendicioznost v otroških knjigah, kjer sta estetska in spoznavna komponenta povsem podrejeni vzgoji, obravnava kot znak manj kakovostne knjige, a starši, učitelji in ostali soudeleženci v procesu vzgoje otrok so še vedno pogosto bodisi zaskrbljeni nad kvarnim vplivom nekaterih knjig bodisi navdušeni nad knjigami z »dobrim vplivom«, kar na primer kaže zelo polariziran odziv laične in strokovne javnosti na izdajo slikanice *In s Tango smo trije* (Wikipedija prosta enciklopedija: *And Tango Makes Three* 2014; Tuš Špilak 2014) ali pa polemika ob izboru knjig *Na zeleno vejo* in *Oči* za Cankarjevo tekmovanje v šolskem letu 2011/2012 (Tomažič 2011).

Mladinsko literaturo torej lahko razumemo kot ogledalo družbe in (skrite) družbene resnice ter kot kalup, ki sooblikuje družbo prihodnosti, kar pa pomeni, da nam lahko pogled v mladinsko literaturo mnogo pove o družbi sami: o tem, kako določene koncepte pravzaprav dojemamo, kako pomembni se nam zdijo in koliko jih sploh razumemo, ter nenazadnje, kako jih želimo predstaviti svojim otrokom, kakšno vlogo želimo, da imajo v družbi prihodnosti.

Upoštevajoč takšno specifično mladinske literature kot indikatorja družbenega stanja in razumevanja, bomo v pričujočem prispevku predstavili analizo prikaza biološkega staranja v mladinski literaturi. Biološko staranje je pojem, ki označuje opis staranja z vidika človeške fiziologije. Na polju biologije je tako za staranje splošno sprejeta definicija Johna Maynarda Smitha, da je staranje »progresivno in splošno zmanjšanje biološke funkcije, ki vodi k zmanjšani zmožnosti prilagoditve na stres in k povečani možnosti za smrt.« (Maynard Smith 1962) Biološko staranje pravzaprav opisuje primarne, telesne spremembe, ki jih prinaša proces staranja. Kot primarne te spremembe označujemo zato, ker so socialne, psihološke itn. spremembe (na primer spremenjena vloga v družbi, spremenjena samopodoba itn.) z biološkimi pogojene, pa čeprav morda le na kolektivni ravni (kot »star« je nek člen družbe lahko označen, ne (le), ker njegove biološke funkcije (kot se zdi) slabijo, temveč morda preprosto, ker je v letih, ko naj bi po družbenih izkušnjah le-te pričele slabeti).

Z analizo prikaza biološkega staranja v mladinski literaturi tako želimo priti do odgovorov na vprašanja, kakšen je pravzaprav odnos družbe do procesa staranja in smrti in kako se v širšem družbenem kontekstu znanstveni pogledi povezujejo s širšimi filozofskimi ali pa globoko osebnimi vprašanji, ki jih sprožata staranje in smrt. Se z (biološkim) staranjem soočamo, ga poskušamo razumeti ali ga po drugi strani vse prej razumemo kot nekaj, kar ni del naše družbe, predvsem pa nima prostora v formiranju družbe prihodnosti?

Hkrati bi nam analiza prikaza biološkega staranja kot tistega pogleda na staranje, ki bistveno sloni na znanstvenih izsledkih in pretresih, lahko podala tudi del odgovora o tem, kako so v mladinski literaturi predstavljeni znanstveni pogledi in kako se (v okviru tematik, ki so bistveno kompleksne – na primer staranje in smrt) povezujejo z drugimi pogledi, na primer s filozofskim, osebnoemocionalnim itn., s tem pa bi lahko prišli tudi do odgovora, kakšna je hierarhija teh pogledov v družbi in kako družba dojema znanost, ko ne gre za neko izolirano poznavanje dejstev, temveč za aplikacijo znanstvenih spoznanj na vsakodnevne in globoko človeške probleme.

1 V iskanju biološkega staranja v mladinski literaturi

Analiza prikaza biološkega staranja v otroški literaturi je zasnovana kot primerjalna analiza stanja v slikanicah, izdanih po letu 1990 v Veliki Britaniji in Sloveniji.

Z letnico 1990 želimo našo analizo omejiti predvsem na sodobno otroško književnost, ki nam bo posledično razprla predvsem sodobno stanje in razumevanje v družbi.

Analizo smo na slikanice omejili zaradi njihovega specifičnega načina izrekanja, ki je pogosto še bolj neposreden kot pri drugih zvrsteh mladinske literature, hkrati pa bistveno večplasten: slikanica z otrokom komunicira tako z besedo kot s sliko, pogosto pa sporočilo dopolnjujejo še specifična izrazna sredstva, kot so rima, ritem, ponovitve itn., ki določene elemente sporočila dodatno poudarijo ali dopolnijo. Večplastnost komunikacije in hkrati preprostost ter neposrednost izraza pogosto vplivajo na bolj neposredno razkrivanje avtorjevih ali širše družbenih pogledov, hkrati pa imajo podoben učinek tudi na bralca, ki tako sporočilo hitreje vzame za svoje. Slikanica tako morda še bolj kot druge zvrsti mladinske literature deluje kot ogledalo in kalup družbe.

Primerjalna analiza med predstavitev biološkega staranja v britanskih in slovenskih slikanicah pa nam bo, poleg širše analize stanja v (globalni) družbi, omogočila primerjavo med dvema različnima družbenima kontekstoma, ki se razlikujeta predvsem v dveh, za našo analizo bistvenih elementih:

1. Velika Britanija je trenutno vodilna raziskovalna sila na področju znanosti o staranju, ima največji evropski raziskovalni center s področja biološkega staranja (Inštitut za staranje Univerze v Newcastleu) in inštitute s področja gerontologije pod okriljem skorajda vseh večjih britanskih univerz. Znanstveniki v svoje študije neposredno ali pa preko medijev, družabnih dogodkov itn. pogosto vključujejo tudi lokalno prebivalstvo.

V Sloveniji so raziskave s področja znanosti o staranju prej novost kot pa dolgoletna stalnica. Leta 2012 je bil pod okriljem Univerze v Novi Gorici ustanovljen Center za biomedicinske znanosti in inženiring, ki se ukvarja tudi s področjem molekularnih mehanizmov staranja celic in bolezni in je trenutno edino tovrstno znanstveno središče v Sloveniji. V javnosti raziskave s področja gerontologije in njihovi rezultati redko odmevajo.

2. Slikanice, izdane v Veliki Britaniji, so, razen redkih prevodov uspešnic iz drugih večjih evropskih književnosti, skorajda izključno v angleškem jeziku napisana dela. Največkrat gre za avtorje iz Velike Britanije, pa tudi za avtorje z Irske, iz Združenih Držav Amerike, Avstralije, Nove Zelandije in Kanade ter za avtorje iz držav Commonwealtha, ki pišejo v angleščini.

Med slikanicami, izdanimi v Sloveniji, je delež prevedenih slikanic in izvorno slovenskih skorajda enak. Produkcijo tako bistveno zaznamujejo ne le slovenski, temveč tudi tuji avtorji, pri tem pa imajo bistveno vlogo založniki in uredniki, ki se glede na stanje družbe in trga odločajo za določene izdaje, in nenazadnje prevajalci, ki slikanicam pogosto dodajo tudi del »svoje resnice«.

Primerjalna analiza bo tako lahko omogočila tudi analizo morebitnega vpliva dveh izpostavljenih faktorjev:

1. Kako na dojemanje in sprejemanje biološkega staranja v določeni družbi vplivata prisotnost zelo razvite znanosti o staranju in komunikacije znanstvenikov z javnostjo in kako se, po drugi strani, odraža manjša prisotnost znanosti o staranju v znanstvenem in širšem družbenem okolju?
2. Kako na naravo in vlogo mladinske literature vpliva njen izvor bodisi v pretežno domačem okolju bodisi v drugih okoljih?

Seveda sam prikaz biološkega staranja v slovenskih in britanskih slikanicah in razlike med specifikama obeh izborov gotovo nista odvisna le od izpostavljenih dveh dejavnikov, sta pa ta gotovo pomembna in primerjalna analiza lahko ponudi njuno boljše razumevanje in ovrednotenje.

2 Analiza prikaza biološkega staranja v slikanicah, izdanih po letu 1990 v Veliki Britaniji

Kot glavni vir za pridobivanje gradiva za našo analizo britanskih slikanic smo uporabili arhiv Booktrust iz Robinsonove knjižnice Univerze v Newcastleu, ki naj bi od leta 1970 prejel po en izvod vsake otroške knjige, izdane v Veliki Britaniji, in je tako najbolj celovit arhiv sodobne britanske mladinske književnosti. Iz zbirke smo odbrali vse slikanice, izdane po letu 1990, ki tematizirajo proces staranja, starostne bolezni ali stare ljudi, bodisi v glavnih bodisi v vidnih stranskih vlogah. Tako nastali seznam del smo dopolnili še s priporočili strokovnjakov za britansko mladinsko književnost, delujočih na Nacionalnem centru za otroške knjige Seven Stories.

Skupno smo dobili seznam 104-ih knjig, povezanih s temo staranja. 60 % vseh avtorjev v seznam vključenih knjig prihaja iz Velike Britanije, 24 % avtorjev je iz Združenih Držav Amerike ali Kanade, 7 % jih je iz Avstralije ali Nove Zelandije, 3 % z Irske, 3 % avtorjev prihaja iz držav Commonwealtha in piše v angleščini, zgolj 3 % slikanic pa je prevedenih iz drugih jezikov (od tega 2 % iz nemščine, 1 % pa iz francoščine).

Samo biološko staranje je v analiziranih knjigah zelo redko tematizirano. Konkretno predstavitev bolezni smo našli zgolj v treh slikanicah, pri čemer dve izmed njih, *My Little Grandmother often forgets* (Lindberg 2007) in *Mile-High Apple Pie* (Langston 2005), tematizirata starostno bolezen, in sicer demenco. Slednja je definirana kot »razvijajoča se splošna okvara kognitivne funkcije, ki vpliva na vsakodnevne aktivnosti in se pojavlja pri polni zavesti« (World Health Organization 1993; American Psychiatric Association 1994), eden od glavnih simptomov demence pa je okvara spomina (Woods 2005). Ker demenca prizadene predvsem kognitivno funkcijo, njeni simptomi bistveno vplivajo tudi na odnos med bolnikom in njegovimi bližnjimi. Ko bolnik izgubi dele svojega spomina in zmožnost prepoznavanja svojih najbližjih, imajo svojci pogosto občutek, da osebe, ki so jo poznali, pravzaprav ni več (Sabat 2005), zelo emocionalne spremembe v osebnih odnosih pa pogosto zaznamujejo tudi otroke, kar tematizirata omenjeni slikanici.

V slikanici *My Little Grandmother Often Forgets* spremljamo dečkovo pripoved o napredovanju babičine bolezni. Zgodba je podana v verzih in prikazuje posamezne simptome in njihov razvoj skozi odslikave njunih skupnih trenutkov: babica se je izgubila na poti v trgovino, zato jo deček sedaj spremlja, včasih, ko mu pripravlja

malico, pozabi ugasniti plin, zato deček vedno, preden začeta jesti, to preveri ... Na koncu zgodbe se babica priseli k dečkovi družini. Ne ve, zakaj in kako, a je, kot pravi, »našla dečka, zato misli, da bo ostala.«

Avtorica v poetičnem slogu poda čustveno nabito zgodbo, ki jo dopolnjujejo estetske in zelo ekspresivne ilustracije Kathy Brown, prikazuje babico in dečka v njuni dnevni rutini ter odstirajoče njuna občutja skozi obrazno mimiko in držo telesa. Hkrati pa knjiga ponuja tudi zelo natančen prikaz demence in njenih najznačilnejših simptomov: na primer izgubo kratkotrajnega spomina ali težave pri prepoznavanju svojcev ter povezovanju obrazov in imen (Vodnik po demenci, 2014). Simptomi so smiselno izbrani, točno predstavljeni in dobro vpeti v zgodbo, ki nikakor ni podrejena predstavitvi znanstvenega pogleda na demenco, a le tega smiselno vpenja v kompleksno predstavitev problematike.

V slikanici *Mile-High Apple Pie* pa spremljamo dekličino zgodbo o babici, ki, odkar ji nagaja spomin, živi z njeno družino. Deklica je na svojo babico, ki je nekoč imela svojo galerijo in je igrala klavir, danes pa peče milje visoko jabolčno pito in hodi z deklico na sprehode, zelo navezana. Včasih pa babica ne prepozna svoje mačke, pomeša Chopinove skladbe z Bachovimi in jabolka s hruškami; dobro se spominja svojega otroštva, pozabi pa pot domov. Njeno stanje se slabša in nekega dne ne prepozna več svoje vnukinje. Tedaj se je deklica izogiba, družina pa se odloči, da bo preživela teden dni brez babice in se odpočila. Ko se babica vrne, potegne deklico k sebi v naročje, ne spomni se njenega imena, ve pa, da je ona njen »sladkorček«, ki ji prinaša rože in igra na klavir. Deklica ji razloži, da je ona Margaret, »njeno spominjanje«.

Avtorica znova razpre tematiko demence in njenih vplivov na odnose med bolnikom in svojci skozi otrokov odnos do obolele babice, tako skozi čustveno nabito zgodbo kot skozi živahne ilustracije Lindsey Gardiner. A predstavitev simptomov je tokrat skrajno netočna. Babica v knjigi zelo pogosto meša pojme iz iste kategorije, na primer jabolka in hruške, kar je neobičajno za katerokoli obliko demenco. Še najbližje je opisanim simptomom semantična demenca, pri kateri se bolniki ne spomnijo vsakodnevnih izrazov (na primer izraza za jabolko), a le-te nadomeščajo s širšimi pojmi (na primer z izrazom »sadje«). A diagnoza semantične demence se ne sklada z ostalimi motivi – pri semantični demenci gre za bistveno okvaro funkcije izražanja (Hodges 1992; 2000), dekličina babica pa se izraža v lepih, poetičnih stavkih; poleg tega ima dekličina babica tudi nekatere simptome Alzheimerjeve bolezni (nezmožnost povezovanja imen in obrazov), ki se pri semantični demenci ne pojavljajo. Prikaz okvare spominske funkcije je netočen, mladi bralec, ki bi želel potegniti vzporednice med literarno zgodbo in realno (morda njemu lastno) situacijo, pa bo po branju verjetno mnogo bolj zmeden in nepoučen kot pred njim.

Poleg slikanic, ki prikazujeta problematiko demence, je bolezen pri starostnikih tematizirana le še v slikanici *Harry and the Robots* (Whybrow 2000), kjer spremljamo Harrya, glavnega junaka serije *Gregor in dinozavri* (*Harry and the Bucketful of Dinosaurs*), ki jo poznamo tudi pri nas. V knjigi se Harryu med igro pokvari robot. Ko zasliši pred oknom babičino kašljanje, steče ven po njeno pomoč. Odločita se, da bosta pokvarjenega robota poslala v bolnišnico za robote, medtem pa se bo Harry igral z robotom, ki ga bosta naredila iz kartona. A z delom nikoli ne pričneta: mama prepriča babico, da zaradi kašlja raje počiva; ko se Harry naslednjega dne zbudi, pa so babico že odpeljali v bolnišnico. Harry se odloči, da bo robota izdelal sam: nauči ga hoditi, govoriti, predvsem pa zdraviti kašelj. Ko

obiščejo babico v bolnišnici, Harry pri njej pusti robota, ki jo bo pomagal pozdraviti. V naslednjih dneh Harry za babico izdelava še več robotov in čez nekaj dni se babica res počuti bolje in se vrne domov. Harryu zaupa, da so on in njegovi roboti res dobro poskrbeli zanjo, iz »bolnišnice za robote« pa se vrne tudi paket s Harryjevim robotom, ki je spet kot nov.

Tudi tokrat je slikanica osredotočena na odnos med otrokom in babico, ki ga zaznamuje babičina bolezen, a fokus je še razširjen, saj so predstavljena tudi občutja drugih družinskih članov: strah in razdraženost Harryjeve starejše sestre ter strah in zaskrbljenost Harryjeve mame. Zdi se, da je Harry tisti, ki se najbolje spopada z babičino boleznijo, s pomočjo (njunega) imaginarnega sveta ostane aktiven, pozitiven in bistveno povezan z babico, pri tem pa pravzaprav prevzame babičin pogled na svet in reševanje problemov. Zgodba je dovolj odprta, da jo mladi bralci razumejo bodisi dobesedno bodisi metaforično: bodisi je bil pokvarjeni robot res poslan v bolnišnico in so babico res pozdravili roboti bodisi je robot, ki se vrne po pošti, novi robot, babici pa sta pomagala zdravljenje in vnukova pozornost. Čeprav se v zgodbi realni in imaginarni svet Harryja in njegove babice vseskozi prepletata, je opis realnosti v besedilu, pa tudi prikaz dogajanja na ilustracijah Adriana Reynoldsa, zelo natančen. Bralec je poučen o mnogih podrobnosti, tudi o babičini bolezni. Njeni simptomi nakazujejo, da gre za bolezen dihal, ki je poleg boleznih srca in ožilja ter raka najpogostejša vrsta obolenja pri starostnikih (Johnson 2005). Sklepamo lahko, da ima babica bodisi kronično obolenje dihal, pljučnico ali gripo. Slednji sta zelo pogosti tako pri starostnikih kot pri otrocih, tako da se lahko mladi bralec tudi lažje poistoveti s prikazanim, saj je morda tudi sam izkusil podobne težave s kašljanjem ali dihanjem. Znanstveni elementi so tako spretno vpeti v kompleksno zgodbo, katere fokus sicer leži v prikazu odnosa med babico in vnukom.

Proces biološkega staranja je prikazan tudi v nekaterih slikanicah, ki tematizirajo smrt, vendar je proces umiranja (tako kot bolezn) le redko postavljen v fokus slikanic. V celotnem izboru 104-ih knjig so se le tri slikanice dotaknile samega procesa umiranja in ga deloma povezale z biološkim staranjem. Gre za dela *Old Pig* (Wild 1995), *Angelo* (Macaulay 2002) in *Little Bear's Grandad* (Gray 2001), v vseh treh knjigah pa glavni junaki (Stara Pujsa, stari restavrator in dedek medved) umrejo zaradi starosti: gre za izraz, ki tudi v medicinski praksi označuje dejstvo, da ljudje (v našem primeru pa tudi pujsi in medvedi) umrejo preprosto zato, ker so njihove biološke funkcije zaradi starosti kritično zmanjšane (smrt povzroči kritično zmanjšanje ene izmed funkcij, a prav lahko bi bil vzrok tudi v drugi funkciji, saj gre za splošno zmanjšanje funkcij zaradi starosti).

V delu *Old Pig* spremljamo Staro Pujsa (Old Pig) in Vnukinjo, ki živita v skupnem gospodinjstvu in sledita dnevni rutini. A nekega jutra se Stara Pujsa nenadoma počuti zelo slabo in obleži v postelji. Naslednjega dne zbere moči in se odpravi v mesto: v knjižnici vrne knjige, plača vse odprte račune in zapre svoj bančni račun. Nato se z vnukinjo še zadnjič sprehodi po okolici, da se naužije vseh pogledov, zvokov in vonjav. Doma se utrujena vrne v posteljo, Vnukinja pa odpre okna, odrgne zavese in se stisne k njej; v zadnjem objemu vztraja vse do jutra.

Presenetljiva lastnost prikaza Pujsinega umiranja je izjemna hitrost celotnega procesa. Zgodba se prične s prikazom zdrave Stare Pujse, ki pa nekega jutra preprosto ne more več vstati iz postelje. A kljub nenadnosti tega pojava Stara Pujsa in Vnukinja nad dogodkom nista presenečeni, ne sprašujeta se, kaj se dogaja, ne

posvetujeta se z zdravnikom in ne pogovarjata se o bolezni. Poskušata potlačiti vsa žalostna občutja in, kot piše na platnicah knjige, praznovati življenje. Ko se Vnukinji ob poslavljanju pričnejo nabirati solze, jo Stara Pujsa okara in Vnukinja ji mora obljubiti, da ne bo jokala. Sledeč prikazu razvoja Pujsine bolezni in njenega izteka v smrt lahko odrasel bralec pride do zaključka, da je prikaz bodisi zelo nerealističen ali pa, da Vnukinja in Stara Pujsa vesta, da Stara Pujsa boleha za kronično boleznijo, a poskušata slediti dnevni rutini in misli na bolezen odriniti stran. Mladi bralci po prebiranju knjige gotovo ne bodo vedeli več o samem procesu staranja in umiranja, a to pravzaprav najverjetneje niti ni bil avtoričin namen. Po drugi strani pa jim bo knjiga odprla svet potlačenih občutij in izogibanja pogovoru o bolezni in smrti ter tako, pa čeprav gre za knjigo, ki izjemoma tematizira proces umiranja in smrti, doprinesla k detabuiranju smrti.

V slikanici *Angelo* spremljamo starega restavratorja, ki v cerkvi, ki jo obnavlja, najde bolnega goloba – najprej ga želi le prenesti na varno, a kmalu ves svoj prosti čas namenja skrbi za goloba. Po ozdravitvi se golob vrne k drugim golobom, a z vrhov streh opazuje Angela. Po nekaj mesecih opazi, da Angelo napreduje vedno počasneje, zato se vrne k njemu in ga spodbuja. Angelo v družbi golobov dokonča svoje delo v cerkvi, skrbi pa ga, kaj bo z golobom, ko njega ne bo več. Vrne se v cerkev in v vrhu cerkvenega zvonika oblikuje gnezdo iz vejic in mavca. Naslednjega dne ga najdejo v njegovi postelji obkroženega s paličicami in perjem, golob pa se s svojo novo družino naseli v dom iz mavca.

Tudi tokrat spremljamo glavnega junaka skozi njegovo dnevno rutino pred boleznijo ter nato skozi proces umiranja vse do smrti, a prikaz stanja glavnega lika, ki postaja vedno počasnejši, potrebuje več počitka, je manj odporen na vremenska pojave itn., se zdi mnogo bolj realističen. Upoštevajoč odnos med Angelom in golobom, je razumljivo, zakaj glavna lika ne omenjata Angelove bolezni: Angelo je tisti, ki govori in pred golobom podoživlja trenutke svojega preteklega življenja, jih vrednoti in pri tem trenutno restavriranje razume kot vrhunec svojega življenja, kar bi lahko povezali s pojavom reminiscence – nekakšne samoocene lastnega življenja, ki naj bi se pogosto pojavljala v zadnjih stadijih življenja (Coleman 2005; Bornat 2005); golob pa skrbi za Angelovo počutje (ga hladi s krili in z vodo, ki jo prinaša iz bližnjega vodnjaka ...) in ga zabava. Čeprav elementi biološkega staranja, od postopnega usihanja funkcij do reminiscence, v slikanici niso neposredno prikazani, pa predstavljajo integralen del izrisa ostarelega glavnega junaka, ki je tako kompleksen in realen.

Proces staranja in umiranja sta prikazana tudi v slikanici *Little Bear's Granddad*, ki pa je osredotočena predvsem na odnos med medvedkom in dedkom pred boleznijo in po dedkovi smrti. Mali medvedek obožuje petke, ko obiše dedka. Ponavadi skupaj sedita na ploščadi vrh drevesa, opazujeta okolico, dedek pa mu pripoveduje zgodbe. A nekega dne dedek zboli in ne more več na ploščad, zgodbice mu pripoveduje iz naslanjača. Naslednji petek medvedek obiše dedka v bolnišnici, dedek je pretrujen, da bi medvedku povedal zgodbico, zato jo mali medvedek pove dedku. Med pripovedovanjem dedek umre. Mama medvedka in mali medvedek se vrneta na ploščad vrh drevesa, jočeta in se tolažita, mali medvedek pa si zaželi, da bi bil tudi on tako dober dedek svojim vnukom.

Čeprav zelo skop, je v slikanici sam prikaz umiranja prisoten in dovolj realističen, dedek se počuti vedno slabše, najprej še vztraja doma, nato ga premestijo v bolnišnico. Zgodba mlademu bralcu, kot večina tovrstnih slikanic, pove več o

soočanju s smrtjo kot pa o samem procesu umiranja, a tega vsaj ne izključuje povsem iz prikaza dogajanja.

Nekatere izmed slikanic pa staranje tematizirajo na bolj abstraktni ravni, izpostavljajoč vprašanja o teku času, smrti in nesmrtnosti. Pri tem so elementi biološkega staranja vpeti v pretežno filozofski dialog, kar omogoča vpogled v družbeno razumevanje prepletanja teh dveh polj. Takšno tematizacijo staranja smo našli v slikanicah *My Grandmother's clock* (McCaughrean 2002) in *How to live forever* (Thompson 1998).

V slikanici *My Grandmother's clock* prvoosebni pripovedovalec/ka (sodeč po ilustracijah gre za deklico) podaja zgodbo o veliki stoječi dedkovi uri v hiši njene babice. Ura stoji, v njeni notranjosti pa so le dežnik, palica in slika kralja Zoga. Babica ji pove, da ima dovolj drugih ur in te ne potrebuje: sekunde meri z utripi srca, minute z besedami, ure s potekom dnevne rutine (dedek na primer potrebuje eno uro, da prebere časopis), dele dneva s sencami, mesece z luninimi menami, letne čase s cvetjem in vremenom, leta s sivimi lasmi in gubami, življenjsko dobo s tem, kar ima in česar se spominja, stoletja s kometi in mrki, medtem ko nam zvezde povedo, da je čas prevelik, da bi ga spravili v katerokoli uro. »A še vedno potrebuješ dedkovo uro«, zaključi pripovedovalka, »le kam bi drugače pospravila dežnik, palico in sliko kralja Zoga.«

Slikanica podaja zgodbo o času, o njegovi vpetosti v našo dnevno rutino, v naravo, naše življenje in življenje vesolja. Starim staršem prav njihova pozicija v družbi omogoča posedovanje take modrosti: s svojim izstopom iz sveta produkcije lahko zanemarijo utečeno merjenje časa, hkrati pa jim številne življenjske izkušnje omogočajo vpogled v pravo naravo časa ali, kot pravi babica, »življenje lahko meriš na različne načine [...]. A če imaš tako srečo kot midva in imaš vnuke, veš, da je Čas naredil celoten krog.« V slikanici najdemo tudi pojav pospeševanja časa s starostjo, ki je v znanosti dobro poznan (Hammond 2012), povezan pa naj bi bil z več dejstvi: v starosti doživimo vedno manj izjemnih trenutkov (prvi šolski dan, prvi poljub...), zato tek časa postaja bolj gladek, s tem pa dobimo občutek, da se pospeši; hkrati posamezne trenutke primerjamo z vedno večjo količino že pretečenega časa, s tem pa se nam zdijo relativno kratki; samemu času pa namenjamo tudi manj pozornosti, z uro smo manj obremenjeni, zato imamo občutek, da teče hitreje (Lewis 2013). Gre za procese, ki so bistveno povezani z dogajanjem v naših možganih in so tako opisljivi tudi na fiziološki ravni, nekatere izmed teh procesov pa povzema tudi slikanica: babica in dedek nista osredotočena na velike dogodke, ampak uživata v dnevni rutini, na merjenje časa z urami pa se sploh ne ozirata, hkrati pa svoj osebni čas merita na podlagi preteklih izkušenj, sivih las, gub in spominov.

Zgodba slikanice *How to live forever* je umeščena v skrivni svet ogromne knjižnice, ki vsebuje vse knjige, ki so bile kdaj napisane. Vsak večer knjige oživijo in ljudje iz knjig pričeje svoje skrivno življenje. Med njimi je tudi deček Peter, ki najde kataložni zapis o izgubljeni knjigi *How to live forever*. Peter se odloči, da bo knjigo našel in zaustavil staranje svojih najbližjih. A kamorkoli se Peter odpravi, povsod se ljudje starajo in ne vedo za knjigo. Nekoč pa Peter na oddaljeni polici najde skupino starcev, ki vedo za knjigo. Peljejo ga k antičnemu otroku, ta pa mu predstavi svojo zgodbo: knjigo je prebral, ko je bil še nekoliko mlajši kot Peter, sedaj pa je zmrznjen v času. Njegovi prijatelji so se poročili in imeli otroke, on pa je lahko le sedel in gledal. Vse, kar ima, je neskončen jutri. Je edini, ki je knjigo

prebral in ni znorel, zato se je odločil, da jo skrije, saj je tudi knjiga nesmrtna. Peter se sprehodi po vrtu in opazuje zlate ribice v ribniku: tudi one se starajo, v njihovi senci pa plavajo njihovi otroci. Odloči se, da knjige ne bo prebral, antični otrok pa pohvali njegovo modrost in ga pospremi nazaj v svet.

Knjiga s filozofskega vidika tematizira staranje kot proces spreminjanja in razvoja. Naše spreminjanje s časom in smrt kot končna točka tega spreminjanja sta fiziološki dejstvi, s katerima bi bilo z biološkega vidika mogoče manipulirati, saj v biologiji smrt ni prepoznana niti kot neizogibna niti kot nujna (Kirkwood 1999), s filozofskega vidika pa bi taka manipulacija pomenila tudi manipulacijo z našim človeškim bistvom – takšen razmislek na primer predstavlja srž filozofije Martina Heideggra (2005). *How to live forever* ni le knjiga o staranju, temveč tudi knjiga o vedenju/znanosti o staranju in njegovi/njeni odgovorni aplikaciji. Z razvojem znanosti o staranju, boljšimi življenjskimi pogoji in zdravstveno oskrbo se bistveno povečuje število ljudi, ki dočakajo visoko starost. Hkrati pa se s temi spremembami pojavljajo tudi kompleksni družbeni in filozofski izzivi: družba se mora (pre-)oblikovati na način, da podaljševanje življenjske dobe tako za posameznike kot za družbo ne bo predstavljalo bremena temveč korist. Znanost prinaša znanje, družba pa mora, tako kot Peter v zgodbi, premisliti, kakšen bo učinek aplikacije tega znanja. V knjigi problematiko »neodgovorne« aplikacije še dodatno poudarjajo zelo nazorne, estetske in kompleksne avtorjeve ilustracije; hladnost in mrtvost sveta večnega jutri pa z lahkoto prenesemo na svet družbe, ki starostnike dojema kot nepotrebno breme, ki zaustavlja družbeni razvoj, ali kjer daljše (ali neskončno) življenje predstavlja breme bodisi na osebni ali družbeni ravni.

3 Analiza prikaza biološkega staranja v slikanicah, izdanih po letu 1990 v Sloveniji

Kot glavni vir za pridobivanje gradiva za analizo prikaza biološkega staranja v slikanicah, izdanih po letu 1990, smo uporabili arhiv Mestne knjižnice Ljubljana, Pionirske – centra za mladinsko književnost in knjižničarstvo, ki od leta 1956 prejme po en izvod vsake v Sloveniji izdane knjige za otroke in mladino. Za iskanje po arhivu je mogoče uporabiti elektronski iskalnik, iskalni niz smo tako omejili z opredelitvijo skupine (leposlovje) in žanra (slikanica) ter s ključnimi besedami (starci, bolezen, smrt, starost, babica, dedek), v izbor pa smo naknadno vključili tudi dela, ki niso bila opisana z nobeno izmed izbranih ključnih besed, a so se ukvarjala z omenjenimi tematikami ter smo jih našli med pregledovanjem arhiva.

Skupno smo dobili seznam 73 knjig, povezanih s temo staranja. Glede na velikost britanskega in slovenskega trga je izbor slovenskih slikanic v primerjavi s 104-imi slikanicami na temo staranja, izdanimi v Veliki Britaniji, zelo obsežen. A tega najverjetneje ne gre pripisati večji ozaveščenosti o tematiki staranja in pogostejšemu izdajanju knjig s to tematiko. Kot je strokovni javnosti znano (Glej Priročnike za branje kakovostnih mladinskih knjig), je vsakoletno število izdanih naslovov otroških knjig, med njimi tudi slikanic, v Sloveniji v zadnjih letih izjemno visoko (na leto izide okoli 300 slikanic), medtem ko v Veliki Britaniji otroške knjige izhajajo v mnogo višjih nakladah, a, glede na velikost trga, izide relativno manj naslovov (točnega podatka zaradi razpršenosti trga in ponudnikov ni).

Med slikanicami, vključenimi v analizo, je 38 % (28 slikanic) slikanic izvirno slovenskih, 62 % (45 slikanic) pa prevedenih. Iz kvote 41 prevedenih del 39 % avtorjev prihaja iz Velike Britanije, 20 % iz nordijskih držav, 18 % iz Avstrije ali Nemčije, 7 % iz Nizozemske, 7 % iz romanskih držav, 4,5 % iz slovanskih, 4,5 % avtorjev pa iz držav izven Evrope (Združene države Amerike in Avstralija). Kot vidimo, je delež avtorjev iz Velike Britanije največji, a se le polovica naslovov s seznama britanskih knjig ponovi. Razlogov je več: ponekod gre na seznamu slovenskih knjig za prevode starejših britanskih del, v Sloveniji redko prevajamo avtorje iz drugih angleško govorečih držav, nekatere knjige so bile izdane v drugačni obliki (na primer kot kartonke v Veliki Britaniji, kot slikanice v Sloveniji), ponekod pa se zgodi tudi to, da v Veliki Britaniji izdana uspešnica ni bila poslana v arhiv Booktrusta (arhiv Pionirske je v tem oziru bolj ali manj popoln) ali pa tam ni bila dosegljiva (ker elektronskega iskalnika ni, je bila lahko katera izmed knjig izposojena ali založena).

Tako je izmed slikanic, ki na tak ali drugačen način tematizirajo biološko staranje, s seznama britanskih knjig v slovenščino prevedena le *Little Bear's Grandad* (Gray 2001), v prevodu *Medvedkov dedek* (Gray 1999), kjer spremljamo odnos med dedkom in medvedkom pred boleznijo in medvedkovo sprejemanje dedkove smrti, knjiga pa na kratko oriše tudi dedkovo bolezen in smrt.

Podoben koncept ima tudi slikanica *Mislili bomo nate, babica* (Schneider 2010), ki je prevedena iz nemščine. V slikanici spremljamo zgodbo o odnosu med deklico in dečkom ter njuno babico, ki se skupaj s svojo ptičko priseli k mladi družini. Ko pride jesen, babica postaja vedno bolj utrujena, veliko spi, otrokoma pa tudi vse večkrat pripoveduje zgodbe iz svoje preteklosti. Pozimi zbolí babičina ptička in babica otrokoma razloži, da ptička sedaj potrebuje njihovo bližino, zato jo otroka ves čas budno spremljata. Konec zime ptička umre, babica pa otrokoma razloži, da bo živela naprej v njihovih spominih. Spomladi se poslabša tudi babičina zdravje. Tudi ona si, tako kot ptička, želi predvsem družbe in otroka precej časa preživita ob njeni postelji. Ko babica umre, mama potolaži otroka, da bo, če se je bodo spominjali, babica živela v njihovih srcih.

Slikanica se osredotoča predvsem na soočanje otrok s smrtjo, z ohranjanjem spominov in »življenjem« po smrti. Hkrati pa ne izpušča stanja pred smrtjo, ki je prikazano skopo, a dokaj realistično. Babico spremljamo skozi letne čase in različne stadije, sprva babica pogosteje počiva in otrokoma vse več pripoveduje o preteklosti (pojav reminiscence (Coleman 2005; Bornat 2005)), nato pa obnemogla obleži v postelji. S prikazom vztrajanja otrok ob babičini postelji se knjiga, vsaj na psihološki ravni, sooča tudi z detabuizacijo smrti. Fiziološki aspekt staranja in umiranja pa je v slikanici bolj ali manj povsem izpuščen; tako kot Dedek medved, Stara Pujša in Angelo tudi babica umre zaradi starosti in utrujenost je edini simptom pojemanja njene življenjske moči.

Izmed knjig s slovenskega seznama slikanic bolezen pri ostarelih obravnavata le dve slikanici, in sicer *Dedek ima gripo* (Antončič 1993) in *Recept za ljubezen* (Podgoršek 2012), obe besedili sta napisala slovenska avtorja. V slikanici *Dedek ima gripo* babica Adini mami po telefonu sporoči, da ima dedek gripo in da Ada ne more na obisk. Mama Adi razloži, da mora dedek ležati v postelji, veliko spati, piti čaj z medom, jesti tablete in sladke sirupe ter pomaranče in piti limonado. Babica mu meri temperaturo, dedek pa se kratkočasi z branjem. »Ko bo dedek teden dni tako priden, bo ozdravel«, in Ada bo spet smela k njemu na obisk.

Slikanica tako preseže tematizacijo bolezní ali poteka bolezní (kot na primer v slikanici *Harry and the Robots*, kjer je babiçino stanje specifiçno tudi zaradi njene starosti), ki bi bila bistveno odvisna od starosti glavnih junakov. Dedek je za prikaz zdravljenja gripe izbran kot tisti, ki je Adi pravzaprav najbolj podoben – ko zboli, zanj skrbi babica, ubogati jo mora in ostati v postelji, babica pa mu nosi sladke sirupe in limonado. In ker bo teden dni tako priden, se bo pozdravil. Poudarek ni na poteku bolezní, temveç zgolj na zdravljenju. Le preko prikazanih elementov zdravljenja lahko bralec sklepa o dedkovem zdravstvenem stanju: mora poçivati, babica pa mu meri temperaturo – torej je verjetno utrujen in ima vroçino. V knjigi o bolezní tako bolezen pravzaprav sploh ne nastopa.

V slikanici *Recept za ljubezen* pa spremljamo Katko, ki babico in dedka obisku-je v domu za ostarele. Raje bi ju imela doma, a mama ji razloži, da babica in dedek potrebujeta stalno nego. Katka ve, da ima mama prav. »Babica je imela bolezen s çudnim imenom, ki si ga Katka ni mogla zapomniti. Dedek pa je lahko hodil le s pomoçjo palice. Pa tudi zelo pozabljev je bil. In zaradi tega je moral večkrat v bolnišnico.« Ko Katka obiše dedka in babico, ji čas kar prehitro mine, berejo pravljice in se zabavajo. A Katka opazi, da veliko babic in dedkov nikoli nihçe ne obiše. Zato sestavi recept za ljubezen: vsaj dva objema na dan, vsaj dva poljuba na dan, vsaj dvakrat reci »rad te imam.« Zdaj skupaj s prijatelji iz vrtca vsak teden deli to zdravilo vsem babicam in dedkom iz doma za ostarele.

V knjigi babiçina in dedkova bolezen sicer ni postavljena v ospredje, je pa prikazana kot razlog za njuno bivanje v domu. Pri opisu njune bolezní avtorica navrže nekaj stereotipov in poskuša biti kar se le da nekonkretna (»babica je imela bolezen s çudnim imenom«), a hkrati zapade v precejšnje nesmisle. Kot bi bilo možno sklepati iz zapovrstja opisov dedkovega zdravstvenega stanja, je bil dedek, ki je bolj zdrav od babice, večkrat hospitaliziran zaradi pozabljivosti. Bralec bi tako lahko sklepal, da gre za že precej napredovano demenco, a dedek, ki ga sreçamo na naslednjih straneh, ne kaže prav nobenega znaka demence, medtem ko gre pri demenci za ireverzibilno okvaro spomina. Sorodno nekonkretne so ilustracije, na eni izmed slik tako lahko vidimo mizo z receptom in zdravili, na katerih je mogoçe prebrati rok uporabe, ne pa kakršnegakoli podatka o namenu ali rabi zdravila. Slikanici tako na več ravneh uspe, da je hkrati nekonkretna in netoçna.

V širši kontekst, v katerem je staranje pretresano tudi s širšega družbenega in filozofskega vidika, pa biološko staranje umešça slikanica *Pšenica najlepši cvet* (1995). Gre za slovensko ljudsko pravljico, v kateri spremljamo zgodbo mladeniça iz prastarih časov. Ko kralj zaukaže, da je potrebno pomoriti vse stare ljudi, ki ne morejo več delati, mladeniç svojega očeta, ki ga ima nadvse rad, skrije. Ko kralj išçe pravega ženina za svojo hçer in vsem okoliškim mladeniçem postavlja zvite uganke, da bi našel pravega, rešeni oçe s svojo modrostjo pomaga sinu, da razreši vse uganke. Potem ko mladeniç dobi kraljevo hçer za ženo, kralju izda svojo skrivnost. Ta spregleda svojo zmoto in prepozna vrednost starih ljudi in njihove modrosti ter zapove spoštljivost do starih ljudi.

Knjiga sooça telesno šibkost ostarelih ljudi z njihovo specifiçno modrostjo, ki jo prinašajo življenjske izkušnjé. Tematizira problematiko, ki smo jo sreçali ob obravnavi dela *How to live forever* (Thompson 1998) – aktualno problematiko družbe z vedno starejšo populacijo, družbe, ki jo je ob napredku znanosti o staranju potrebno reorganizirati tako, da podaljševanje življenja ne bo občuteno kot

(družbeno) breme, ampak korist. Kot vidimo, ne gre za problematiko, ki bi vzknila šele v zadnjih desetletjih, ampak za staro ljudsko modrost, katere tematizacija in aplikacija pa imata v sodobni družbi še toliko večji pomen.

4 Vpogled v družbeno razumevanje biološkega staranja

Za raziskavo smo analizirali 104 slikanice, izdane v Veliki Britaniji, in 73 slikanic, izdanih v Sloveniji. Analiza vseh del nam je razkrila nekatere skupne poteze predstavljanja starostnikov in starosti v slikanicah, ki sicer niso neposredno povezane z biološkim staranjem, a soustvarjajo kompleksen uvid v družbeno razumevanje starejših:

1. V slikanicah so ostareli navadno prikazani v glavnih ali zelo vidnih stranskih vlogah, na primer v knjigah o babicah in dedkih (Butterworth 2008a; 2008b; Masterl Štefančič 2008) ali o posebnih starostnikih iz otrokovega okolja (Pirota 1998). Zelo redko so prikazani kot neizstopajoči del (otrokovega) vsakdana, na primer kot integralni del otrokove družine ali okolice, kot nekdo, ki je del konteksta zgodbe in katerega neizstopajoča značilnost je tudi njegova višja starost. Med slovenskimi slikanicami predstavljajo izjemo prevodi švedskih slikanic, predvsem zgodbic o Loti (Lindgren 1999a, 1999b), pa tudi v zgodbah o Petterssonu in Findusu (Nordquist 2009, 2008, 2002) starost osrednjih človeških likov ni njihova determinirajoča značilnost (elementi biološkega staranja pa v naboru prevedenih švedskih slikanic niso tematizirani).
2. Predvsem v izboru britanskih slikanic otroke in starejše ljudi zelo pogosto povezuje posebna vez, na primer posebna skrivnost (Thompson 2001; Foreman 1994) ali skupna aktivnost (Shields 2005; Lindbergh 2007; James 2002). Pogosto je soroden tudi opis njihovega odnosa do sveta in umestitev v družbenem kontekstu. Obe skupini, tako otroci kot starostniki, nastopata kot nasprotje resnemu, realističnemu, delovnemu, prezaposlenemu svetu staršev. Med slovenskimi slikanicami je takšna vez redkejša, najdemo jo predvsem v prevodih slikanic britanskih avtorjev (Whybrow 2008; Foreman 1997, Blake 1998). V izvorno slovenskih slikanicah so babice in dedki navadno prikazani kot »nadmestni starši«, ki pazijo otroke, med aktivnosti, ki specifično določajo odnos med starostniki in otroci, pa spadata sladkanje in prebiranje pravljic.
3. Starostnike v otroških knjigah pogosto določa in umešča njihova posebna modrost, drugačen, primarnejši pogled na svet (McCaugherean 2002, *Pšenica najlepši svet* 1995, Peršolja 2011). Ostareli pogosti posedujejo zakladnico znanja s področja narave in okolja (Pirota 1998, Castelucci 2010; Kravica Katka 2008) ter s področja zgodovine ali starih običajev.

Primerjava med britanskimi in slovenskimi slikanicami pokaže nekatere razlike v družbenem odnosu do starostnikov. Odnos med otroki in starejšimi je v britanskih slikanicah bolj sproščen, manj vezan na vlogo babic in dedkov kot »drugih staršev«; v britanskih slikanicah so ti nasprotno pogosteje prikazani kot »drugi otroci«. Prikaz babic in dedkov v slovenskih slikanicah pogosto rahljajo drugačni koncepti, ki jih prinašajo prevodi: na primer model ostarelih, ki jih starost, kot ena izmed lastnosti, ne postavlja v specifično izstopajoč položaj v švedskih slikanicah. Zdi se, da izbiranje prevajanih del urednikom v slovenskem literarnem prostoru

omogoča aktivno vlogo pri sooblikovanju knjižne ponudbe, saj je njihova vloga pri izboru izdanih izvirnih slikanic glede na izjemno prisotnost samozaložnikov in malih avtorskih založb v Sloveniji, ki jih na primer v Veliki Britaniji praktično ni, bistveno okrnjena.

Analiza prikaza elementov biološkega staranja je pokazala, da so stari ljudje tako v britanskih kot slovenskih slikanicah, predvsem na ilustracijah, najpogosteje prikazani z nekaterimi za starostnike stereotipnimi značilnostmi, kot so sivi lasje, gube ali palica, ki jim pomaga pri hoji, vendar avtorji le redko tematizirajo njihovo počutje ali simptome staranja. Kljub stereotipu, da so stari ljudje pogosto šibki in bolni, v slikanicah skorajda nikoli ne zbolijo ali pa je njihovo stanje prikazano zelo abstraktno kot slabo počutje ali utrujenost.

Izmed treh slikanic iz nabora britanskih slikanic, ki so tematizirale bolezen pri starostnikih, sta dve slikanici izpostavili demenco kot specifično starostno bolezen, kar potrjuje dejstvo, da je starost v slikanicah ponavadi prikazana kot specifično starostno obdobje s specifičnimi lastnostmi. Prisotnost tematizacije demence v britanskih slikanicah bi lahko povezali tudi z močno prisotnostjo dialoga o biološkem staranju in starostnih boleznih v britanski javnosti. V slovenskem okolju, kjer se takšen dialog med znanostjo in javnostjo šele pričinja, tovrstnih slikanic namreč ni, dejstvo, da knjige s tovrstno tematiko ne najdemo niti med sicer številnimi prevodi pa kaže, da ne manjka zgolj slovenskih avtorjev, ki bi pisali o tovrstni problematiki, temveč tudi širšega družbenega interesa za prikaz tovrstnih tem v slikanicah. Bolezen pri starostnikih sta v naboru slovenskih slikanic obravnavali le dve slikanici, pri čemer je zanimiv izstopajoči koncept slikanice *Dedek ima gripo*, saj dedek ni predstavljen kot nekdo, katerega bolehanje za gripo bi bilo povezano z njegovo starostjo, temveč je kot glavni lik izbran zaradi svoje »otročnosti« – z dedkom, ki mora pridno prenašati zdravljenje, se otrok lahko poistoveti, slikanica pa se pri tem nasloni na posebno vez med otroki in starostniki, ki v slovenskih slikanicah (za razliko od britanskih) sicer ni pogosta.

Tudi proces umiranja je v slikanicah le redko tematiziran. Slikanice, ki tematizirajo smrt, se pri tem skorajda izključno osredotočajo na čas po smrti, na soočanje z izgubo, spomine, ki ostajajo itn. (Leavy 1996; Durant 2004, Verley 2001), sam dogodek smrti pa je navadno prikazan metaforično, na primer kot večni ples z zvezdami (Puttock 2006). Tudi slikanice, ki v prikaz umiranja vključujejo nekatere elemente biološkega staranja, so pri tem izrazito nekonkretne. V prav vseh slikanicah starostniki umrejo zaradi starosti, vendar je kakršnakoli omemba konkretnjših simptomov povsem izpuščena.

Čeprav je poznavanje bioloških mehanizmov ključno za razumevanje staranja in starostnih bolezni, problematiko staranja pa se, tako v slovenski kot britanski družbi, vse bolj poudarja, so elementi biološkega staranja v slikanicah le redko predstavljeni – v prikaz starostnikov in starosti so elementi biološkega staranja vključeni pri manj kot 10% analiziranih knjig. Pri tem v kvantiteti ni večje razlike med britanskimi in slovenskimi slikanicami, so pa prikazi bioloških elementov staranja v britanskih slikanicah konkretnjši.

Predpostavljamo, da za izraziti manko prisotnosti elementov biološkega staranja v slikanicah, ki se sicer ukvarjajo s starostniki in starostjo, obstaja več med seboj povezanih razlogov:

1. V splošnem so znanstveni aspekti v medijih, še posebej pa v medijih za otroke, le redko predstavljeni. Znanost je redko vključena v kompleksen dialog z

družbo, posledično pa ni vpeta v širši razmislek bistvenih družbenih vprašanj – na primer v problematiko staranja.

2. V družbi vlada strah pred smrtjo, predvsem pred neposrednim soočenjem z realnostjo smrti z vidika fiziologije – usihanja funkcij in propada telesa. Smrt, ki je včasih predstavljala integralni del ljudskih pravljič, danes predstavlja tabu temo. Kot piše eden vodilnih britanskih znanstvenikov na področju znanosti o staranju: »Spolna vzgoja je napredovala v velikih poskokih. Vzgoja o smrti pa močno zaostaja. Pa jo potrebujemo. Smrti se vedno bolj bojimo, ker jo, realno smrt, ne hollywoodsko domišljjsko smrt, vedno redkeje vidimo.« (Kirkwood 1999)
3. Družba pogosto podcenjuje otroke in njihovo zmožnost sprejemanja realnosti. Predvsem, kadar se odrasli sami bojimo določenih aspektov ali pojavov, kot sta na primer znanost ali smrt, poskušamo pred njimi bolj ali manj zavestno, zavarovati otroke. A recepcija knjig, ki se takšnih tematik ne izogibajo, kaže, da je takšen strah najpogosteje neupravičen: otroci navadno razumejo več in bolje kot od njih pričakujemo. Dela, ki otroke soočajo s kompleksnostjo realnosti, so pri njih najpogosteje še posebej priljubljena – ozrimo se le na popularne klasike, kakršni so Roald Dahl, Philip Pullman ali Astrid Lindgren, ali pa na bralske odzive s popularnih bralskih portalov (www.amazon.co.uk, www.goodreads.com) na tiste slikanice iz našega izbora, ki so v svojo pripoved smiselno vključile tudi prikaz biološkega staranja.

Strah pred (pre)kompleksnim znanstvenim opisom realnosti in strah pred smrtjo sta v povezavi s podcenjevanjem otrok in željo po njihovi zaščiti bistveno vplivala tudi na mestoma problematično vključevanje elementov biološkega staranja v slikanice. V delih *Old Pig*, *Mile High Apple Pie* in *Recept za ljubezen* je tako znanstvena točnost izgubljena prav zato, ker so avtorice želele bodisi omehčati bodisi poenostaviti realnost. A kot kaže izjemno uspešna povezava elementov biološkega staranja s poetičnim in emocionalnim prikazom kompleksnega odnosa med babico in vnukom v delu *My little Grandmother Often Forgets*, je zgodba o staranju in starostni bolezni lahko hkrati znanstveno točna in poučna, a še vedno umetniško kvalitetna, za ciljno publiko ustrezna in ne tendenčna.

Biološko staranje predstavlja pomemben del kompleksnega procesa staranja, prav tako kot bolezen in smrt predstavljata pomemben del našega življenja. Družbeni strah pred znanostjo in smrtjo realnosti ne poenostavi ali olupša, temveč zgolj onemogoča kompleksno razumevanje življenja in njegovo aktivno snovanje. Problematični družbeni pogled na starost in staranje, ki so nam ga razprle slikanice, pa bi lahko, upoštevajoč specifično naravo literature za otroke, preko slikanic tudi spremenili.

Zahvala

Zahvaljujem se strokovnjakom z Nacionalnega centra za otroške knjige Seven Stories v Newcastleu, s Šole za angleško literaturo, jezik in lingvistiko Univerze v Newcastleu, Inštituta za staranje Univerze v Newcastleu in Pionirske – Centra za mladinsko književnost in knjižničarstvo Mestne knjižnice Ljubljana za njihovo pomoč pri iskanju knjig, strokovne predloge in diskusije.

Seznam literature

- Amazon UK: <http://www.amazon.co.uk/>. Obisk strani 24. 4. 2014.
- American Psychiatric Association, 1994: *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th edition*. Washington DC: American Psychiatric Association.
- Edward F. Ansello, 1997: Age and ageism in children's first literature. *Educational Gerontology* 2/3, 255–274.
- Quentin Blake, 1998: *Zelena ladja*. Tržič: Učila International.
- Joanna Bornat, 2005: »Listening to the past: Reminiscence and oral history.« V: Malcolm I. Johnson (ur.): *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nick Butterworth, 2008a: *My Grandpa is Amazing*. London: Walker Books.
- Nick Butterworth, 2008b: *My Grandma is Wonderful*. London: Walker Books.
- Cecil Castelucci, 2010: *Grandma's Gloves*. London: Candlewick.
- Chichester Clark, Emma. *Up in Heaven*. London: Doubleday Books for Young Readers, 2004. Print.
- Peter G. Coleman, 2005: Reminiscence: Developmental, social and clinical perspectives. V: Malcolm I. Johnson (ur.): *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Council on Interracial Books for Children, 1976. *Human (and anti-human) values in children's books*. New York: CIBC.
- Alan Durant, 2004: *Always and Forever*. London: Picture Corgi.
- Michael Foreman, 1994: *Grandfather's Pencil and the Room of Stories*. London: Harcourt Children's Books.
- Michael Foreman, 1997: *Angelca in skrinja časa*. Tržič: Učila International.
- Goodreads: www.goodreads.com. Obisk strani 24. 4. 2014.
- Nigel Gray, 2001: *Little Bear's Grandad*. London: Little Tiger Press.
- Nigel Gray, 1999: *Medvedkov dedek*. Tržič: Učila International.
- Claudia Hammond, 2012: Does life speed up as you get older? V: *BBC Future*, 10. 7. 2012.
- Martin Heidegger, 2005: *Bit in čas*. Ljubljana: Slovenska matica.
- John R. Hodges et. al, 2000: The role of conceptual knowledge in object use Evidence from semantic dementia. V: *Brain* 123/9, 1913–1925.
- John R. Hodges et. al, 1992: Semantic Dementia. V: *Brain* 115/6, 1783–1806.
- Simon James, 2002: *The Birdwatchers*. London: The Candlewick Press.
- Malcolm I. Johnson (ur.), 2005: *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katja Kemperle, et. al., 2012: *Algoritem arene: priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2012: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2011*. Ljubljana: Mestna knjižnica.
- Katja Kemperle, et. al. 2011: *Geneze – poti v bistrourne nesmisle: priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2011: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2010*. Ljubljana: Mestna knjižnica.
- Tom Kirkwood, 1999: *Time of our lives*. Oxford: Oxford University Press.
- Janko Kos, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Kravica Katka, 2008: *Katka in babica*. Ljubljana: Tehniška založba.
- Laura Langston, 2005: *Mile-High Apple Pie*. London.

Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar, 2013: *Ekvilibratika branja: priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2013: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2012*. Ljubljana: Mestna knjižnica.

Darja Lavrenčič Vrabec et al., 2010: *Ozvezdje knjiga: priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2010: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2009*. Ljubljana: Mestna knjižnica.

Darja Lavrenčič Vrabec et al., 2009: *Pogled na drugi stran: priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2009: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2008*. Ljubljana: Mestna knjižnica.

Una Leavy, 1996: *Good-Bye Papa*. London: Orchard Books.

Jordan Gaines Lewis, 2013: Why does time fly as we get older. V: *Scientific American*, 18. 12. 2013.

Reeve Lindbergh, 2007: *My Little Grandmother Often Forgets*. Cambridge: Candlewick Press.

Astrid Lindgren, 1999a: *Lota zna skoraj vse*. Ljubljana: Karantanija.

Astrid Lindgren, 199b: *Lota in kolo*. Ljubljana: Karantanija.

David Macaulay, 2002: *Angelo*. London: Andersen Press.

Mojca Masterl Štefančič, 2008: *Zakaj rad obiščem babico in dedka*. Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc.

Geraldine McCaughrean, 2002: *My Grandmother's Clock*. London: Harper Collins Publishers.

Sven Nordquist, 2009: *Palačinkova torta*. Radovljica: Didakta.

Sven Nordquist, 2008: *Ko je bil Findus še majhen mucek*. Radovljica: Didakta.

Sven Nordquist, 2002: *Vik in krik v zelenjavnem vrtu*. Radovljica: Didakta.

Felicity O'Dell, 2010: *Socialisation through children's literature: Soviet Example*. Cambridge: Cambridge University Press.

Patricija Peršolja, 2011: *Moja nona*. Maribor: Pivec.

Saviour Pirotta, 1998: *Turtle Bay*. London: Francis Lincoln Children's Books.

Pšenica najlepši cvet, 1995. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

Platon, 2009: *Država*. V: Platon: *Zbrano delo*. Ljubljana: KUD Logos.

Simon Puttock, 2006: *A Ladder to the Stars*. London: Francis Lincoln Children's Books.

Paul Ricoeur, 2003: *Pripovedovani čas*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.

Steven R. Sabat, 2005: The self in dementia. V: Malcolm I. Johnson (ur.): *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: Cambridge University Press.

Antonie Schneider, 2010: *Mislili bomo nate, babica*. Ljubljana: Založba KRES.

Gillian Shields, 2005: *Ben and Gran and the Whole, Wide, Wonderful World*. London: Macmillian Children's Books.

John Maynard Smith, 1962: *The Causes of Ageing*. London: Proceedings of the Royal Society.

Peter Svetina, 2011: *Pionirji na promenadi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Colin Thompson, 2001: *Falling Angels*. London: Hutchinson.

Colin Thompson, 1998: *How to live forever*. London: Red Fox.

Agata Tomažič, 2011: Kdo cenzurira knjige za osnovnošolce. *Pogledi* 19, 28. 9. 2011.

John Rowe Townsend, 2003: *Written for Children: An Outline of English-Language Children's Literature*. Lanham: The Scarecrow Press.

Nina Tuš Špilak, 2014: Queerovski pristop k vzgoji: Primer obravnave pravljice In s Tango smo trije v slovenskih vrtcih. *Družboslovne razprave* 30/75, 65–84.

Susan Verley, 2001: *Jazbečeva darila v slovo*. Ljubljana: Educy.

Vodnik po demenci: <http://www.dementiaguide.com>. Obisk strani 23. 4. 2014.

Ian Whybrow, 2000: *Harry and the Robots*. London: Penguin Books.

Ian Whybrow, 2008: *Gregor in dinozavri čofotajo v bazenu*. Tržič: Učila International.

Wikipedija prosta enciklopedija: zapis o delu And Tango Makes Three: http://en.wikipedia.org/wiki/And_Tango_Makes_Three. Obisk strani 22. 9. 2014.

Margaret Wild, 1995: *Old Pig*. London: Penguin Books.

Bob Woods, 2005: Dementia. V: Malcolm I. Johnson (ur.): *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: Cambridge University Press.

World Health Organisation, 1993: *The ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: diagnostic criteria for research*. Geneva: WHO.

PRESENTATION OF BIOLOGICAL AGEING IN CHILDREN'S LITERATURE. COMPARATIVE ANALYSIS OF PICTURE BOOKS PUBLISHED AFTER 1990 IN SLOVENIA AND GREAT BRITAIN

Summary

We analysed the presentation of biological ageing in picture-books published in Slovenia and the UK since 1990 to indicate how society understands ageing, how we want our children to perceive ageing, and how scientific aspects are integrated into the broader picture of complex phenomena, such as ageing. A search of UK's and Slovenian biggest archives of children's books resulted in 104 British and 73 Slovenian picture-books dealing with either older people, ageing or age related diseases. We found that less than 10% of all picture books from our selection included elements of biological ageing. This percentage was similar in Slovenian and British books; however, there were more high quality presentations of biological ageing in the British sample of books. In children's books older people are rarely presented as ill: two British picture-books featured older people that suffered from dementia and one discussed respiratory diseases, while in the Slovenian set one book featured a granddad with a flu and another grandparents with confusing unnameable diseases. Death is discussed mostly at the metaphorical level and only four picture-books in total touched upon the process of dying, however, all the main characters died of old age, and no definite symptoms were presented. We also found three books in which elements of biological ageing were integrated into a broader, philosophical discussion of old age, indicating the complexity of the phenomena of ageing. The consideration of the analysed books brought us to the conclusion that society is afraid of death as well as of the complexity science: we try to protect children from them and they are consequently omitted from children's literature. However, some rare exceptions, which are closely analysed in the article, show that ageing can be communicated to children in all its complexity. Lindberg's *My Little Grandmother Often Forgets* or Macaulay's *Angelo* show that the inclusion of correct scientific elements in the story plot adds to the emotional impact and vibrancy of communication with children, while picture-books like Thompson's *How to live forever* or Slovenian folk tale *Pšenicanjlepšicvet* demonstrate the complexity of the problem of ageing connecting philosophical, social, personal and scientific point of view.